
A MAGYAR POLITIKATUDOMÁNY HAGYOMÁNYAI

BALLA ANTAL (1886–1953) újságíró, történész, egyetemi tanár. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1919 után a *Nemzet* című lap szerkesztője. Az első világháborúban súlyosan megsebesült, fél lábát elveszítette. 1922-től a *Pesti Hírlap* munkatársa, szabadelvű polgári politikusként pedig a független kigazdapárt tagja. A két háború közötti periódusban számos, igen jelentős tudományos mű szerzője. Munkái: *A magyar országgyűlés története* (1927), *Az utolsó száz év története* (1931), *A legújabb kor gazdaságtörténete* (1935), *Az Észak-amerikai Egyesült Államok története* (1941), *Magyarország története* (1942), *II. Rákóczi Ferenc* (1943).

Az alább közölt szemelvény *A liberalizmus történelme* (1926) című, a maga korában igen nagy port felverő, színvonalas könyvéből származik. Az idézett részlet különös jelentőségét az adja, hogy a szerző által oly erőteljesen bemutatott és ostromozott etatizmus tendenciái és jelenségei mind a mai napig érvényesülnek. Igen lényeges rámutatni, hogy Balla a liberális korszak etatista tendenciáiról is ír, lényegi adalékokkal szolgál a magyar társadalomtörténet egy fontos periódusának sokoldalú bemutatásához.

Balla Antal 1945 után nemzetgyűlési képviselő, majd az egyik szerzője a Magyarország köztársasági államformájáról szóló 1946. évi I. tc. indoklásának. 1946-ban a *Kis Újság* felelős szerkesztője. 1946 és 1948 között a közgazdasági egyetemen a gazdaságtörténet tanára.

BALLA ANTAL

A liberalizmus eredete és fogalma*

A politikai és a gazdasági liberalizmust legújabbban elavult és idejétmúlt álláspontnak kiáltották ki azok, akik visszavárják valami új formában az elvesztett középkort. A legmeggyőződésebb liberálisok sem tagadják, hogy az irányzat nem felelt meg a hozzáfűzött várakozásoknak, s nem tudta megteremteni azt az általános jólétet és békét, amit a felvilágosodási kor gondolkodói és később a manchesteri iskola agitátorai reméltek tőle. Az is lehetséges, hogy a liberalizmus túlélte önmagát, de ez magában nem volna nagy baj. A mostani zűrzavaros időszaknak az az igazi szerencsétlensége, hogy a szabadelvűség ellenfelei sem nyújtanak semmit, ami több kilátással biztatna a jövőre nézve, és ma itt állunk reménytelenül: van egy csomó tan, még több kétes értékű kritikai álláspont, egy sereg bizonytalan, ki nem forrott eszme, és nem tudunk mit kezdeni az elmúlt évszázad devalvált értékű hagyatékával.

A magyar politikai élet elmúlt hét esztendeje a nehéz megpróbáltatások mellett igen érdekes és tanulságos képet nyújt. Az új rezsim, mely nálunk az összeomlást és a forradalmakat követte, a háború előtti korszak állítólagos liberalizmusát tette felelőssé minden romlásért. Az antiszemitizmus jegyében működő pártok minden rosszat a múltra hárítottak; a 67-es kormányoknak szerintük túlságba vitt és meggondolatlan szabadelvűsége juttatta vagyonhoz és hatalomhoz a zsidóságot; a szabadelvűség és a demokrácia zsilipjén áradtak az országra a közerkölcsöket megromtó tanok, szóval minden csapás, mely bennünket sújtott: a forradalmak, Magyarország szétdarabolása ennek az „átkos” liberalizmusnak szülötte. A magukat keresztényeknek nevező po-

* A közölt szöveg Balla Antal: A liberalizmus történelme. Gazdasági és politikai tanításai című kötetben jelent meg 1926-ban. Légrédy Nyomda és Könyvkiadó R.-T. kiadása, Budapest, 1926. 6-27. oldal.

litikai szekták ezzel a tagadással szemben azonban nem nyújtanak semmiféle pozitívumot, és nem tudták önmagukat pontosan meghatározni. Napisajtójuk és demagógjaik ezt az új politikát világnézetes politikának szokták nevezni, ami veszedelmes eltévelyedés. A szabadelvűséggel kapcsolatos véres forradalmaknak az a legnagyobb és legszebb vívmánya, hogy az emberek nem bolygatják, hanem kölcsönösen tiszteletben tartják egymás világnézetét, és kormányzati elvek szerint szerveznek politikai pártokat. Ha a világnézeteket belevisszük a napi politikába, az ellenreformáció sötét századaiba süllyedünk vissza.

De a liberalizmus súlyos válság tüneteit mutatja máshol is. A szociáldemokraták Európa több északi országában alkotják a parlament többségét. Negyedik esztendejét érte meg a legnyíltabb antiliberális elv: az olasz fasizmus. Ez a sajátosság olasz lelki termék a bolsevizmus ellenhatásaként jelentkezett, mint más színezetű, de belső lényegében a bolsevizmussal azonos véglet. Egész Európa-szerre fertőzőleg hatott, és infekciójának tulajdonítható a diktatúramánia, különösen azokban az országokban, ahol politikai klikkek a népakarat kijátszásával akarják megkaparintani a maguk számára az államhatalmat.

Az európai reakció nagy örömujjongással üdvözölte annak idején az angol liberális párt bukását. Ez a nagy múltú párt 1924-ben az őszi választásokon kis, jelentéktelen politikai csoporttá zsugorodott össze. A következtetések azonban, melyeket a reakciós tábor a párt lezüllesztéséhez hozzáfűzött, teljesen hamisak. Angolországban ugyanis csak a párt bukott meg. Programját, követeléseit a múlt század folyamán a konzervatívok annyira kisajátították maguknak, hogy egykor forradalmiság számba menő követeléseik teljes mértékben átmentek az életbe. Így a liberális párt létjogosultsága voltaképp megszűnt.

A liberalizmus fogalma meglehetősen szétfolyó, és korántsem jelent olyan minden részletében kidolgozott, véglegesen megörögzített, dogmaszerűen lezárt gondolatrendszert, mint például a Marx-féle szocializmus. Ezért szabatosan, hogy úgy mondjuk, tudományosan kifejtani és meghatározni a szabadelvűség értelmét rendkívül nehéz. Mi a liberalizmus: történelmi vagy társadalmi jelenség-e? Pontosán körvonalazható, gazdasági vagy politikai doktrína, világnézet, vagy csak koronként felmerült társadalmi, politikai és gazdasági jelszavak tömege? Ez a kérdés.

Az 1820-i spanyol forradalom népszerűsítette ezt a szót egész Európában. Szabadelvűeknek nevezték magukat azok, akik a középkori eredetű korlátlan uralkodói hatalom megszüntetéséért s a választott népparlament felállításáért harcoltak. És ugyanezek a szabadelvűek követelték akkor a haldokló feudalizmus utolsó maradványainak eltörlését, a teljes polgári egyenlőséget, és még ennél többet is: az egyéni szabadság mellett kívánatosnak tartották az idegen uralom alatt sínylődő nemzetek felszabadítását.

Ennek a munkának szűkre szabott kerete nem engedi meg, hogy a szabadelvűség szemléltetése végett részletesen ismertessük a középkor eszmevilágát. A középkor mai értelemben vett egyéni szabadságot nem ismer. Az univerzalizmus gondolatának az a lényege, hogy az ember, az egyén, bele- semmisül az emberiség nagy egységébe. („Homines sunt nomina”). Az ember önmagában valósággal semmi, hitvány szám, mulandó porszeme a nagy mindenségnek, és az emberiség fogalmában kifejeződő valósághoz képest haszontalan pozdorja. A valóság ugyanekkor kölcsönösen alárendeltségi viszonyban álló csoportokat mutat. Az egyén nem fejt ki önálló tevékenységet, mert mindenki beletartozik valamely osztályba, valamely csoportba, céhbe vagy egyesületbe. Ezek a csoportok szabadok voltak, mint olyanok, de a beléjük tartozó egyéneket teljesen paralizálták.

*Jacob Burckhardt** kutatásai óta az olasz reneszánszt tekintik a nagy felszabadulási folyamat kezdetének, amelyet individualizmusnak nevezünk. Az olaszok zabolátlan individualizmusa volt az emberiség első lázadása a középkor univerzalizmusa és a minden emberi tevékenységet és gondolkozást bilincsekbe kötő tekintélyi elv ellen. Ez a nagy felszabadulási folyamat folytatódott a germán népek reformációjával. És a reformációt gyors egymásutánban nyomon követték az új racionális bölcsészeti és jogi iskolák. Az újkor individualizmusába a *Grotius*-féle természetjogi iskola és *Descartes* racionalizmusa szervesen bekapcsolódnak, és együtt alkotják a nagy szellemi forradalmat, amely végeredményben az angol, majd pedig a francia forradalom intézményeihez vezetett. A reneszánszból, a reformációból, a természetjogi iskola tanaiból és a bölcsészeti racionalizmusból, ezekből a nagy dátumtalan világeseményekből össz eredményképpen eljutunk az individualizmus fogalmához, amelyet a politikában először a Locke-féle angol szabadgondolkodó iskola juttatott legtisztábban kifejezésre. A XVI., XVII. és XVIII. század nagy tekintélyromboló mozgalmi végre visszaadták az embert önmagának. Kialakultak a különböző protestáns szekták, új alapokat nyert az emberi gondolkodás, végül megbukott a korlátlan uralkodói hatalom, először Angolországban, majd száz esztendővel később Franciaországban és az európai kontinens összes Európához számító országaiban.

A szabadelvűséget tehát nem ragadhatjuk ki az újkor szóban levő lelki forradalmaiból, és nem tekinthetjük úgy, mint valami merőben új szellemi áramlatot, amelynek az előzményekkel semmi kapcsolata nincs. A felszínes és az első tekintetre kínálkozó meghatározás szerint a szabadelvűség nem is egyéb, mint az egyén jogainak realizálódása a politikában és a gazdasági életben.

* Die Kultur der Renaissance in Italien, Basel, 1860. Geschichte der Renaissance in Italien, Stuttgart, 1867.

Egy régi szociológiai megállapítás értelmében a tanok, a filozófusok elméleti elgondolásai szoktak megelőzni minden nagy mozgalmat. Ezt a megállapítást azzal egészíthetnénk ki, hogy az emberiség fejlődése voltaképpen filozófiai. Minden újkori nagy intézmény, akár a gazdaságiakat, akár a politikaiakat is vesszük, meg volt előzőleg valamely nagy gondolkodó csöndes dolgozószobájában megírt könyvében. Az újkori liberalizmus megszületett a reneszánszsal és a reformációval, irodalmi formát kapott a jogbölcselek könyveiben, és végül testet öltött az angol dicsőséges forradalom vívmányaiban. Amint mondtuk, a liberalizmus nem egyéb, mint individualizmus a politika és a gazdasági élet területén. Ilyenformán az individualizmus tüzetes magyarázatából és meghatározásából megkapjuk a liberalizmus tartalmát és értelmét.

Az individualizmus mint jelenség az etika körébe tartozik. Erkölcsei értékelő álláspont, amely azt követeli, hogy az egyes embert a nagy társadalmi közösséggel szemben autonóm egységnek, önmagáért való célnak tekintsük. Tisztább és világosabb értelmét megkapjuk akkor, ha ellentétével, az antiindividualizmussal, azzal a másik etikai értékelő nézőponttal összehasonlítjuk, amely a középkorban úgy nyilvánult, mint univerzalizmus, ma pedig úgy ismerjük, mint szociális vagy kollektivistá felfogást. Az előbbi az egyént a közösség öntudatos, tiszteletreméltó és felelős egységévé magasztalta, az antitézise viszont megfosztja mindazoktól a kiváltságoktól, melyeket az individualizmus ráruház. E szerint a felfogás szerint az ember autonómiájának nincsen semmi értelme vagy jelentősége, mert a közösségtől elkülöníthető individuum a valóságban nincs. Azok, akik ezt a nézetet ma is vitatják, álláspontjuk igazolására igen sok figyelemreméltó érvet tudnak felhozni. Őket támogatja az egész francia szociológiai iskola, amely August Comte pozitívizmusával kezdődik. Minden fogalom, minden képzet, amely egyéni öntudatunkat alkotja, részben a megelőző nemzedékekből szűrődött le, és úgy jutott hozzánk kívülről. A társadalmi közösségnek köszönhetünk mindent: a nyelvet, amelyen beszélünk, a vallást, amelyet magunkénak vallunk, politikai, erkölcsi és egyéb nézeteinket, mindazt tehát, amit mi egyénileg érzünk, s ami egyéni öntudatunkat alkotja, egész Éntudatunk a bennünket környező társadalomnak visszhangja. És éppen azért – mondják a szociális felfogás hívei –, mert az izolált ember önmagában ilyen csekélység, sőt jóformán semmi a nagy társadalmi közösséggel szemben, az az állítás, hogy a család, az állam és a társas életnek egyéb tényei az egyén jólétét szolgálják, tarthatatlan és hamis. Szerintük az ember fajában él valóban és nem az egyedekben, amiből logikusan az következik, hogy a faj életének és jólétének istápolása és emelése lehet a legfőbb cél, nem pedig az egyes emberé.

Melyik fontosabb, a faj-e vagy az egyén, üres és meddő skolasztikus vita. A faj virágzását nem lehet elkülöníteni az egyestől, abból az egyszerű okból, hogy a faj az egyedet magában foglalja. Az individualizmus, nem számítva a Nietzsche-féle és az anarchista szélsőségeket, nem tagadja azt, hogy az embert a kollektivitásból lehetetlenség kiszakítani, mert hiszen a társadalomhoz tartozásunk ténye által lettünk emberré. De feláldozni az egyes embert a fajnak, és védtelenül kiszolgáltatni a közösségnek, ellenkezik az emberi méltóság érzetével. Az individualisták a szociálisokkal szemben arra is hivatkozhatnak, hogy a civilizáció egész haladása, a művészet, a tudomány, az irodalom és a technika összes nagy alkotásai mind egyesek művei. A világot ma a tömegek korában is az emberiség egy kis szellemi elitje mozgatja, és mentől jobban degradáljuk az egyént, annál inkább korlátozzuk a haladás lehetőségét. Az ember, amint a német idealista filozófusok, Kant, Hegel és Fichte tanították, akkor éri el rendeltetésének egyetlen célját, ha eléri személyiségének tudatát. A faj célját sokkal inkább szolgáljuk akkor, ha az egyes ember autonómiáját elismerjük, és ha a társadalom tudatos, de egymással szolidaritásban élő lények tömege, s nem olyan alkotó elemekből áll, akik nem egyebek, mint magukat senkinek érző senkik.

Az individualizmus és a szociális irányzat, ha helyességüket így elméletileg vitatjuk, a szavakkal való céltalan játéknak látszik; hol van az a határ, ahol a közösség beavatkozása az ember egyéni életébe véget érhet, meddig terjedhet az ember autonómiája, valószínűleg örökre vitatott kérdés lesz. Az értékelő álláspontok természetüknél fogva szubjektívek és viszonylagosak, s megnyilvánulásuk módja társadalmak szerint változik, így rendkívül nehéz, sőt csaknem lehetetlenség pontos határt megvonni abban a kérdésben, hogy meddig terjedhet a társadalomban élő egyes ember önállósága. Eddig a legliberálisabb politikai és gazdasági program sem vonta le a legvégsőbb konzekvenciákat. A legszélsőbb liberális iskola is elismerte, hogy szükség van az államra, szükség van egy legfőbb ellenőrző hatalomra, csak annyit követel, hogy a beavatkozásnak legyen bizonyos határa. Az individualizmus egyben nem ismer megalkuvást: a leghatározottabban elkülöníti az egyént az államtól. Mert bármennyire része is – mondjuk – a legszélsőbb demokrácia mellett az ember a közhatalomnak, folyvást belebotlunk az állami hatalom különböző szerveibe. Hasztalan mondják a szociálisok, hogy a közhatalom az összes egyén akaratának eredője, az államtot mindig valami kellemetlen külső nyomásnak érezzük.

Az individualizmus legelőször az angol forradalomban szerepelt, mint program és célkitűzés, s itt tisztázódott először félre nem magyarázható módon az egyes ember és a különböző társashatalmak viszonya. Az angolszász liberalizmus felszabadította az embert egészen addig a mértékig, ameddig az jónak,

célszerűnek és a közös érdekek szempontjából racionálisnak látszott. A szabadságjogok legelőször a Declaration of Rightsban öltöttek konkrét formát, majd a XVIII. század végén az Egyesült Államok alkotmányában.

Az újkori politikai írók közül az állam és az egyén viszonyait az individualizmus szellemében legtisztábban Wilhelm Humboldt körvonalazta.* A francia forradalom legvéresebb napjaiban (1791–93) írta művét, mely a maga nemében klasszikus. Az összes író és gondolkozó, akik a múlt század folyamán a szabadságjogokat vizsgálat tárgyává tették, valamennyien Humboldt művéből indulnak ki. Az ő megállapításain alapszik Stuart Mill híres Liberty-e, Franciaországban pedig Simon Jules és Edouard Laboulaye politikai fejtegetései.

Humboldt abból az alapvető etikai problémából indul ki, hogy mi voltaképpen az ember végcélja és rendeltetése? Minthogy pedig értelmes lény, számára nem lehet elképzelni magasabb és emberibb célt, mint a lelki tehetségek mentől szabadabb kifejtését, tehát az állam célját és rendeltetését is ebből a szempontból kell vizsgálni. Ennek a célnak elérésére legelső sorban a szabadság és a helyzet változtathatósága szükséges, hogy a szellem kifejthesse a benne rejlő képességeket. Ezért értelmes emberi lény csak olyan állapotot tarthat a maga számára kívánatosnak – mondja Humboldt –, „amelyben nemcsak minden egyes a legkorlátlanabb szabadságot élvezi és kifejtheti önmagát a maga sajátosságaiban, hanem amelyben maga a külső természet sem nyerhet emberi kéztől más formát, mint amilyent az egyes szükségletének és hajlamának mértéke szerint, erejének és jogainak határai által önmaga önként ad neki”.

Az most már a kérdés, hogy az államnak lehet-e befolyása és milyen befolyása lehetséges az ember képességeinek kifejtésére? Humboldt ezt a kérdést két szempontból vizsgálja: az egyes ember pozitív és negatív jóléte szempontjából. Pozitív jólét azt jelenti, hogy az állam direkt beavatkozással előmozdítja az állampolgárok boldogulását. Az államnak minden ilyen működése azonban Humboldt tanítása szerint káros. Káros legelső sorban azért, mert meggátolja a képességeknek szabad érvényesülését, elfojtja az egyéni sajátságok kibontakozását, végül akkora terheket kényszerít rá magára az államhatalomra, hogy az nem is tud megfelelni a kötelezettségeknek. Végző következtetését a következőkben foglalja össze: az állam tartózkodjék a polgárok pozitív jólétéről való gondoskodástól, és egy lépéssel se menjen tovább, mint amennyi az egymás ellen és a külső ellenség ellen való biztonság végett szükséges.

Az államhatalom egyetlen kötelessége a gondoskodás a negatív jólétről. Negatív jólét azt jelenti Humboldt fogalmazása szerint, hogy a közhatalom semmit sem törődjék azzal, hogy a pol-

* Ideen zu einem Versuch die Grenzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen. (Az egész mű először Breslauban 1851-ben jelent meg.)

gárok milyen eszközökkel gondoskodnak a saját javukról, kivéve természetesen azt az esetet, amikor ezek az eszközök akadályoznak másokat a saját boldogságuk elérésében. Az államnak természetesen vannak kötelességei, s ez a kötelesség a közjólét tekintetében rendkívül fontos; ez pedig a következő: az állam tartozik úgy a külső ellenség, mint a belső viszálykodások ellen a polgárokat megoltalmazni. Ez az úgynevezett negatív gondoskodás ennél tovább nem terjedhet. Humboldt egyébként pacifista, nem túlságosan lelkesedik a háborúk hőseiért és elutasít minden hódító háborút. A harc azonban még benne van az ember természetében, ezért az államnak kötelessége nem külön katonai kasztot nevelni, hanem polgárait kiképezni olyan katonákká, akik az adott pillanatban önként sietnek a haza határainak a megvédésére.

Az államosító mánia a legtöbb országban kivette a magánkézből az oktatást és a nevelést. Az etatisták, a szocialisták és a különböző radikális szekták hívei is szüntelenül azt hangoztatják, hogy a nevelés, az iskolák, óvodák, elemi és középiskolák és egyetemek felállítása állami kötelezettség. A nevelés és az állam kapcsolatait Humboldt igen szépen megvilágítja szóban levő könyvében. Szerinte a nyilvános nevelés az uniformizált, a sablon szerint működő állami iskolákban a magasabb és igazibb műveltséget veszélyezteti. Veszélyezteti pedig azért, mert egyforma tucatembereket nevel, s minden iniciatívát megöl bennük, még a serdülőkorban. Az emberi haladásnak legfőbb faktora a jellem és az akarat, ez pedig elsilányul, elsorvad akkor, ha a gyermekeket berakják állami intézetekbe, és egyenlő sémák és ugyanazon dresszúra szerint nevelik őket. Arról nem szól részletesebben, hogy milyen legyen az iskoláztatás. Ezt a liberális felfogás szerint való nevelést csak Angolországban és az Egyesült Államokban tudták megközelíteni, ahol a középiskolák, sőt az egyetemek nagy része is magánvállalkozás, és céljuk elsősorban nem a tanítás, nem tankönyvek biflázása, mint nálunk Magyarországon, hanem az akarat megedzése és a jellem képzése.

A vallás az ember legszentebb magánügye. Humboldt elismeri a vallásnak az emberi gondolkodásra és jellemre gyakorolt nagy befolyását, de hangsúlyozza, hogy a különböző felekezetek lélek- és erkölcsnemesítő hatásukat csak úgy tudhatják kifejteni, ha az állam tanítói munkájukba nem avatkozik. Ennélfogva minden, ami a vallással kapcsolatos, kívül esik az állami beavatkozás határán, a vallás tanítása, az egész kultusz ne legyen más, mint a községeknek saját belső ügye, a közhatóságok legkisebb kontrollja nélkül.

Az államhatalom legfőbb és Humboldt tanítása szerint egyetlen kötelezettsége őrködni a biztonság felett. A biztonságnak a következő definícióját adja: „Biztonságban élőnek nevezem a polgárokat akkor, ha az őket megillető jogoknak; úgy a saját sze-

mélyükre, mint tulajdonaikra vonatkozó jogaiknak gyakorlásában idegen befolyás őket nem zavarja”. A biztonság eszerint nem más, mint a törvényszerű szabadság bizonyossága, és ennek fenntartása végett az állam tiltsa meg minden olyan cselekvést, mely alkalmas arra, hogy az emberek egymást jogaik élvezetében bántassák. A polgárok magánjogi viszonyai ellenőrizhetők, és szabadságában áll a hatalomnak felügyelnie arra, hogy az emberek például szerződések kötéskor egymás kijátszásával a mindenkit megillető jogokat meg ne csorbítsák. Az igazságszolgáltatás, melynek sarkalatos princípiuma, hogy részrehajlatlan és objektív legyen a pörösködő felekkel szemben, szintén állami hatáskör. Ez együtt jár a büntetőhatáskörrel, ami szintén nem ellenkezik a szabadság szellemével, ha azt igazságosan és úgy gyakorolják, hogy az kizárólag csak a biztonság fenntartását érintse. A büntetések emberiségét és enyhítését, amit Humboldt többször nyomatékosan hangsúlyoz, a kornak racionalizmusa hozta magával. A társadalmat és a közbiztonságot nem a középkori eredetű elrettentő és borzalmas büntetések, nem a brutális megtorlás, hanem a polgárok jogtisztelete és erkölcsi érzéke tartja fenn – mondja Humboldt –, ez a jogtisztelet pedig és a törvényeknek kényszer és büntetések nélkül való respektálása csak szabad emberek között képzelhető el.

A direkt állami támogatást Humboldt csak egy esetben tartja nélkülözhetetlennek: ha a gyengék, ügyefogyottak, rokkantak és gyengeelméjűek megvédelmezéséről van szó, amit mai kifejezéssel szociális védelemnek nevezünk. Az államnak ne legyen tulajdona, mert ha vagyonnal rendelkezik, olyan funkciók kifejtésére kényszerül, amelyek magánemberek számára vannak fenntartva. A rend, a külső és belső béke fenntartásához szedhet adókat, de ha a hatáskörét ennyire szűkre szabjuk, nincsen szüksége túlságosan nagy jövedelmekre.

Humboldt ezekben a fejtegetéseiben nem lépte túl az általános eszmék és irányelvek területét, tisztán csak elméletet nyújt arra nézve, hogy milyen irányban fejlődjen a társadalom, hogyan építsük tovább intézményeinket, hogy a tökéletes polgári szabadságban élhessünk. Parlamentről nem beszél, demokráciát nem említ, hanem átgondolva az emberiség földi életének végcélját és rendeltetését, tanácsokat ad, hogy mi módon juthatunk el egy jobb, szebb és magasabb életszférába. A múltból, korának állapotaiból és berendezkedéseiből azt a következtetést vonja le, hogy az emberi cselekvésnek szabad folyást kell lehetőség szerint engedni addig a mértékig, ameddig ezt az egyes országok sajátos viszonyai lehetővé teszik a közrend és a nyugodt fejlődés kockáztatása nélkül. Humboldtnak minden során érezzük, hogy milyen erős és rendíthetetlen hit élt benne a megvalósult szabadság erkölcsjobbító hatásairól. Úgy gondolta, hogy az embereket hagyjuk lehetőleg magukra, az állam pedig

ne legyen más, mint a közrend és a biztonság legfőbb őre, mert ilyen módon a jobb és nemesebb tulajdonságok spontán kifejlődnek az emberiségben. Humboldt gyakorlati politikus, tudvalevőleg kiváló diplomata volt, nyitott szemmel járt az életben, és látta, hogy a régi zsarnokság alatt az elnyomás következtében hogyan vernek gyökeret az emberi lélekben az aljas tulajdonságok, az alattomoság, a kegyetlenség, a gyűlölség azért, mert a szemérmetlen önkény ellen ez volt a védelemnek egyetlen módja.

Humboldt eszménye a maga lábán járnivaló és önálló ember. Véleményem szerint – mondja – az energia az ember egyetlen erénye. Az állam ne legyen erkölcsös, úgyszólván hasztalan erőlködik, nem tudja az erkölcsöket megjavítani. Szilárd meggyőződése volt – ami optimizmusra vall –, hogy az emberben már születésénél fogva sokkal nagyobb számban vannak a jó, mint a rossz tulajdonságok, a szabadság pedig ki fogja kelteni a lélek legszebb és a legnemesebb tulajdonait.

Humboldt szép és mélyenjáró fejtegetéseinek rövid ismertetésével voltaképpen vázoltuk a liberalizmus etikai alapvetését. Láthatjuk, hogy a reakciósnak azok a vádjai, hogy a szabadelvű világfelfogás egyenlő a legridegebb anyagelvűséggel, és hogy legfőbb mozgó elve a kíméletlen embertelenség, elfogultságból vagy szándékos ferdítésből származnak. A liberális gondolkodók nem vonták sohasem kétségbe, hogy az emberek jól érzhetik magukat az állami patronátus védőszárnyai alatt, de viszont az ilyen egyének nem öntudatos emberi lények, hanem a legjobb esetben csak jól táplált rabszolgák. A liberalizmus emberideálja az önálló individuum, ki tudatában van az ő hivatásának és erejének, ezért nem várja folyvást a rajta kívül álló hatalmak jóakarató támogatását. Mi most már a liberális állameszmény? – erre a kérdésre az elmondottakból önként adódik a felelet. A szabadelvűség államfogalmával az élet egészét magába záró, akár immanens, akár transzcendens módon képzelt államhatalom össze nem egyeztethető. A kormány e felfogás szerint csak a társadalom hatalmi szervezete, amely jogait viszont csak az összességnek akarataival, illetve ennek az összességnek akarataiból kifolyólag gyakorolhatja. A társadalom és az állam ebben az elgondolásban két különböző és egymástól teljesen elhatárolható fogalom.

Az elmondottak alapján a liberalizmus főbb elveit egész röviden a következőben foglalhatjuk össze:

Az egyéni szabadság, más szóval az a jog, hogy az ember tetszése szerint élhet, tetszése szerint cselekedhet addig a határig, amíg bajt nem okoz másoknak, és nem korlátozza embertársát hasonló jogainak gyakorlásában.

A közhatalom (az állam és annak összes törvényhozói és végrehajtó szervei) nem külön szuverén; a nép akaratából származik és a népakaratnak felelős végrehajtója, következésképpen: a köz-

alkalmazottaknak a polgársággal szemben csak kötelességeik vannak, nem pedig jogaik.

A gazdasági tevékenység, a termelés és a termelt javak szétosztása nem állami, hanem egyéni feladat. Minthogy a haladás csak az egészséges verseny és a gazdasági erők szabad mérkőzése alapján képzelhető el, a szabadelvűek követelték a vám- és minden egyéb korlátozástól mentes szabad kereskedelmet.

Az állam a különböző egyházakról és vallásfelekezetekről nem vehet tudomást; minden vallás, minden kultusz egyformán szabad, az egyházak pedig vallásos embereknek magántársulásai. Az oktatás nem állami monopólium, hanem épp úgy szabad polgári tevékenység, mint a tudomány, az irodalom vagy a művészet.

A gyakorlati életben a liberalizmus két irányban nyilvánult meg. Az egyik a politikai liberalizmus, melynek a mai parlament, a demokratikus többségi elv, a törvény előtti egyenlőség, a közigazgatási autonómia, a független bíróság a látható eredményei. A másik irány az úgynevezett gazdasági liberalizmus, melynek típusául etikai *Richard* etikai tanításait s az angol manchesteri iskolát tekintjük.

Világnézet-e a liberalizmus? Az individualizmus, melyet főbb vonásokban ismertettünk, világszemlélet, mert ha a szabadságban látom a magam és embertársaim földi életének végső célját és rendeltetését, akkor valóban világnézeti kérdés, hogy mely felekezethez, a szabadság híveihez-e, vagy meggyőződéses ellenségeihez, például a szocialistákhoz, vagy az ultrakonzervatívokhoz tartozzam.

A szabadság híveinek említett ember- és állameszményét még az úgynevezett liberális érában is hasztalan keressük. Meg volt minden európai művelt országban, mint törekvés, de csak két nemzet, az angol és az Egyesült Államok népe tudta annyira-amennyire megközelíteni. Az ellenhatások csaknem minden európai országban olyan erővel léptek fel a XIX. század elejétől fogva, hogy csak valami felemás liberalizmus alakult ki, amely abban nyilvánult meg, hogy megvalósultak bizonyos elodázhatatlan korkövetelmények. *Laboulaye Edouard Laboulaye*, a nagynevű francia történetíró, aki Franciaországban szívós harcot folytatott a központosító tendencia ellen, Wilhelm Humboldt nyomán felvetette azt a kérdést, hogy a modern társadalomban meddig terjedhet a központi beavatkozás határa. Mint historikus, az emberiség történetében irányvonalat látott, mely azt mutatja, hogy a római császárságtól fogva a centralizmus állandóan csökkenőben van, míg végre a központi irányítás eléri a maga természetes és észszerű határát.* Megadni az államnak a legnagyobb fokú hatalmat, szerinte annyit jelent, mint az ösz-

* Ed. Laboulaye, *L'État et ses limites*. Paris. 1871.

szesség erejét alkalmazni minden egyes energiájának megbénítására, és tönkretenni azt, akit fel akarunk emelni. A természetes és ésszerű határokat azonban sem Franciaországban, sem a legtöbb európai országban nem tudták megvonni. Franciaországban a harmadik köztársaság alatt sem szorult kisebbre az állami hatáskör, és kialakult az a bizonyos korcs és meghamisított szabadelvűség, melyet Franciaországban etatizmusnak neveznek.

Az etatizmusnak, melyre Franciaországon kívül Magyarországon nyújtja a legszemléltetőbb példát, kiindulópontja az a babona, hogy a magániniciatíva csak a közhatalom jóindulatú támogatásával járhat sikerrel. Elfajulhat egészen az állam imádásig, amit *Bastiat*, a cobdenista francia közgazdász a következő szellemes formulával jellemezte: „L'État est la grande fiction à travers laquelle tout le monde” s'efforce de vivre aux dépens de tout le monde” – az állam a nagy fikció, melynek révén az összesség arra törekszik, hogy az összesség költségén tartsa el magát. Lelki indítéka kétségkívül a felelősségtől való rettegés, a bátorság és az akaratelhatározás hiánya, úgy, mint ezt *Faguet* kifejtette nálunk is ismert elmés művében.

A liberalizmus ellenfelei közül kezdetben a konzervativizmus volt a legnagyobb erejű organizáció, a középkori hűbériségnek ez a máig is élő maradványa. Legújabbán az úgynevezett szociális irányzat hatolt be a köztudatba, s hívei főleg az iskolát végzettek közül toborzódnak, akik politikai érzelmeiket, amikor nagy társadalmi kérdések szóba kerülnek, ezzel a nyilatkozattal szokták kifejezni: „Szociálisan gondolkodó vagyok”. A szociális irány egyházi eredetű, és híveinek az az elcsépeelt argumentuma, hogy a szabad verseny kiválasztja a társadalom ocsúját, és nyakunkra hozza az erkölcsileg kisebb értékűek, ravaszabbak, az úgynevezett könyökemberek gazdasági despotizmusát.

Mi nem liberális? Ezt a kérdést röviden a következőkben foglaljuk össze:

A monarchizmus – a szónak Szent Szövetség kori értelmében. Itt a törvénynek és a jognak forrása egyetlen személy, aki fel-tétlen szuverénnek hirdeti önmagát, és Istentől származtatja jogait.

A szocializmus Marx-féle formája. A megvalósult szocializmus szükségképpen állami abszolutizmusra vezet, mert a kollektív termelés fenntartása és a javak elosztása elképzelhetetlen központosítás és bürokrácia nélkül.

Az etatizmus. Az a követelés, hogy az állam irányítsa felülről a gazdasági élet menetét, és hivatalnokaival közvetlenül vegyen részt az egész szellemi élet irányításában.

A szociális irányzat. Az előbbivel rokon. Hathatós állami védelmet és ellenőrzést kíván a szabad verseny és az egyéni érvényesülés ellen.

Ezek a nem liberális, hanem többé-kevésbé retrográd társadalomképző faktorok letérítve az individualizmust egyenes vonalú útvjáról, a szabadelvűséget meghamisították. A fentebbiekben vázolt állami és társadalmi típust az európai országok közül csak Anglia tudta megközelíteni és rajta kívül az Észak-amerikai Egyesült Államok. Nem véletlen, és nem magyarázható meg a geofizikai és egyéb ható okokból, hogy ezek a népek küzdöttek fel magukat a nemzetek családjában elsőeknek, és hogy ők ma a világ urai. A szabadelvűség története ezért az angolszász nemzet politikai, társadalmi, gazdasági és erkölcsi kifejlődésének történetével azonos. A liberalizmus távoli históriája az angolszász intézmények középkori kialakulásával, a közelebbi pedig az angol forradalommal és a Locke-féle szabadgondolkozó iskolával kezdődik.